

**Наставно-научном већу
Филозофског факултета у Београду**

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду изабрани смо у Комисију за оцену докторске дисертације *Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941*, коју је написао колега **Растко Ломпар**. Прочитавши је, слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Растко Ломпар је рођен 19. септембра 1993. године у Београду, где је завршио основну школу и гимназију. Студије историје похађао је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, које је завршио са просечном оценом 9,65 и након тога уписао мастер академске студије, које је завршио са просечном оценом 10. Теме завршних радова на оба нивоа студија (*Југословенска народна странка 'Борбаши'. Прилог истраживању*, и *Религија у политичкој мисли и пракси Димитрија Љотића 1935–1945. Прилог истраживању*) тичале су се интегралнојугословенских странака и покрета, као и односа између национализма и религије у Краљевини Југославији и окупираној Србији. Његов завршни мастер рад награђен је признањем „Љубомир Љуба Петровић“, које додељује Институт за савремену историју за најбољи мастер рад. Од јуна 2018. запослен је у Балканолошком институту САНУ, у коме је јула 2020. године изабран у звање истраживач-сарадник.

Колега Ломпар познаје енглески, немачки и руски језик, а поседује и основна знања из румунског језика.

Самостално и у коауторству с другим колегама објавио је више чланка, који се проблемски односе на политичку биографију Светислава Хоћере, оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у Краљевини Југославији, тумачење односа између религије и фашизма у савременој историографији, заточеништво патријарха Гаврила и епископа Николаја Велимировића у Дахауу 1944, политику Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату 1936–1939. године и покушај Независне Државе Хрватске да добије међународно признању Хрватске православне цркве (1942–1944). Осим тога, самостално и у коауторству са Наталијом Димић и Александром Стојановићем приредио је три тома докумената из едиције *Дела Милоша Црњанског*, коју објављују Задужбина Милоша Црњанског и издавачка кућа Catena mundi. Најзначајнији његов

рад представља монографија *Димитрије Љотић – Учитељ или фарисеј?*, проистекла из допуњеног мастер рада, а публикована 2021. године

Докторска дисертација *Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941.* заснована је преваходно на анализи грађе која се чува у Архиву Југославије (25 фондова и збирки), Историјском архиву Београда (пет фондова), Државном архиву Србије (два фонда), Народној библиотеци Србије (једна збирка), Библиотеци Матице српске (једна збирка), Јеврејском историјском музеју (једна збирка) и Историјском архиву Смедерево (једна збирка). Осим тога, колега Ломпар је користио документарну грађу похрањену у Хрватском државном архиву, Књијници града Загреба и Музеју Славоније у Осијеку, прикупљену како личним истраживањима тако колегијалношћу запослених у овим установама. Посебан значај у његовој дисертацији имају документа из више немачких архивских установа: Политичког архива Министарства иностраних послова Немачке, Савезног архива Берлин-Лихтерфелде и Савезног архива Кобленц. Мање групе докумената, похрањене у Библиотеци Женева, шпанским архивима и Међународном институту за социјалну политику у Амстерадаму, на коришћење су му уступиле колеге које су истраживале у овим установама. Уз архивске, колега Ломпар је анализирао објављене историјске изворе, мемоарску и обимну историографску литературу.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске дисертације колеге Ломпара представља антикомунизам у Краљевини Југославији у периоду између 1934. и 1941. године, сагледаван – између осталог – у контексту немачког продора на Балкан током 30-их година XX века. Ову важну појаву тумачио је у оквиру ширих идеолошких сукоба, присутних у политичком и културном животу Краљевине СХС/Југославије, не запостављајући националну димензију, која је често утицала на идеолошка и политичка опредељења. У том оквиру, антикомунизам се није појавио само као пасивна последица постојећих политичких, националних, идеолошких и верских уверења и супротстављености, већ као активни политички и идеолошки фактор у доношењу унутрашњеполитичких одлука, формулисању спољне политике, давању смера културној и просветној политици. Његови носиоци били су појединци и групе, који се могу поделити на државни, приватни и верски. Током периода који је изучаван разлика између њих често је била нејасна, будући да су унутар појединих политичких група и институција деловали исти људи и да су повремено сарађивале. С друге стране, у неким случајевима, као на пример у односу између Римокатоличке цркве и државних органа, заједничко антикомунистичко убеђење није представљало фактор зближавања и омогућавало сарадњу. Сложености проблема знатно је допринела нацистичка Немачка, која је покушавала да се свим носиоцима борбе

против комунизма наметне као саветник и покровитељ. Предмет докторске дисертације отуд је било сагледавање антикомунизма у Краљевини Југославији кроз државну, приватну и верску сферу.

С обзиром на то да су комунистичка идеологија и организација биле интернационалистичког карактера, ни антикомунизам није могао бити ограничен на друштво Краљевине СХС/Југославије, која је већ од настанка била једна од оних држава које је требало да представљају брану продору бољшевичких идеја на запад и немачком ширењу на исток. Прихватила је руске монархисте, разматрала оружану акцију против совјетске републике у Мађарској и на самом крају 1920. године забранила рад Комунистичке партије Југославије (КПЈ), бивајући у првој деценији свог постојања чврсто везана уз версајски поредак. Када је он пак почео улазити у кризу и када је као последица финансијског слома из 1929. године ослабио француски утицај у Југославији, позицију Француске на Балкану почела је све више да преузима Немачка. С друге стране, период између 1934. и 1941. године донео је и промењен однос према СССР-а, тим више што је у 30-им годинама долазило до поделе европских друштава на левицу и десницу, односно на „свет фашизма“ и „свет антифашизма“. Из немачке перспективе посматрано, једна од линија поделе света била је на свет комунизма и антикомунизма. Као што је Коминтерна из Москве дириговала комунистичким партијама широм света, тако је берлинска „Антикоминтерна“ требало да окупља и усмерава све противнике комунизма. Управо отуд, антикомунизам у Краљевини Југославији није било могуће посматрати без анализе страних, посебно немачких утицаја.

Историја немачко-југословенских односа у међуратном периоду релативно је истражена тема, а још више политички живот Краљевине Југославије и историја КПЈ, укључујући репресију државних органа према њој и борбу између комуниста и њихових политичких противника. Већи део ове литературе, међутим, трпео је идеолошке утицаје и у том погледу био близак комунистичкој оријентацији, што је за последицу имало пристрасност и у великој мери било обликовано марксистичким разумевањем света. Осим тога, веома је мало пажње посвећивано мотивацији непријатеља комунизма, нити су у довољној мери проблематизоване међусобне разлике припадника „табора реакције“, као што нису истраживани ни језик, побуде и дometri антикомунистичке пропаганде.

У овој докторској дисертацији антикомунизам у међуратној Југославији посматран је с увидом на активност КПЈ и Коминтерне на Балкану, која је умногоме утицала на одлуке како државног врха тако и приватних лица. Дефинисан је као идеолошка критика и практична супротстављеност идеологији комунизма и њеним носиоцима, при чему она није била ограничена на организације или појединце који су се идентификовали са комунизмом. Неусклађеност између идеолошке критике и практичне супротстављености била је притом важна првенствено зато да би се разликовали они критичари комунизма који се нису политички или пропагандно

супротстављали КПЈ и Совјетском Савезу од оних који су то активно чинили, уз наглашавање да је антикомунизам морао подразумевати активно настојање да се онемогући успех комунистичке идеологије и њених носилаца.

Хронолошки оквир дисертације обухвата период између 1934. и 1941. године, али је био „прекорачиван“, како би узроци и далекосежније последице истраживаних догађаја и процеса били детаљније проучени. Кључни критеријум на основу кога су постављена хронолошка ограничења одређен је динамиком унутрашњеполитичког живота Краљевине Југославије. Године 1934. извршен је атентат на краља Александра Карађорђевића, а 1941. је Други светски рат отпочео и на југословенском простору. У истом периоду дошло је до крупних промена и у политичком животу Немачке, Европе и света. Осим борбе за политичку и економску доминацију у Краљевини Југославији, Немачка је водила и борбу за културну превласт. Дубоко свесни страха од комунистичке револуције, који је од 1919. године владао на Балкану, а самим тиме и у Краљевини СХС/Југославији, немачки органи су се вешто користили антикомунизмом режима како би је учинили неотпорнијом за свој продор. Њихова борба за идеолошку и културну превласт није стога била ограничена на државне структуре, већ је обухватила политичке организације, интелектуалце и верске заједнице.

У овом контексту посматран, кључни циљ ове докторске дисертације представљало је истраживање антикомунизма у Краљевини Југославији између 1934. и 1941. године, уз уочавање његових извора, облика и последица. Посебна пажња усмерена је на истраживање улоге коју је нацистичка Немачка имала при покушају да се наметне државним и приватним актерима у Краљевини Југославији, као партнер и „тутор“ у борби против комунизма. Приликом анализе државне репресије над Комунистичком партијом Југославије истраживање је било ослоњено на резултате постојећих сазнања, те је дисертација као важан циљ имала анализу метода и резултата које су власти Краљевине Југославије постизале у борби са комунистима. У погледу односа политичких партија, организација и верских заједница према комунизму требало је продубити претходна примарна истраживања. Истраживање међународних контаката остварених у циљу аниткомунистичке борбе такође је био један од циљева, нарочито с обзиром на њихову умногоне неистражену природу.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Проучавајући историјске изворе и литературу, колега Ломпар је поставио неколико важних хипотеза, које је истраживањем требало доказати или оспорити. Из њиховог пописа издвајамо оне које су се чиниле посебно важним:

- Власт Краљевине СХС/Југославије је током свог постојања водила доследну антикомунистичку политику, истовремено забранивши рад КПЈ 1920. и дипломатски непризнавши Совјетски Савез све до 1940. године.
- У борби против КПЈ и комунистичких идеја био је ангажован целокупан државни апарат, од полицијских и војних власти и судова до Министарстава просвете и Централног пресбиороа.
- Антикомунизам државних органа био је вођен превасходно државним разлозима, јер је КПЈ од свог настанка одбијала да води политичку борбу у складу са законима југословенске раљевине.
- Иако су антикомунистичка убеђења креатора југословенске спољне политике била један од фактора у низу спољнополитичких одлука међуратне краљевине, до највећег изражаја су дошла током Шпанског грађанског рата и формулисања политике према Совјетском Савезу.
- Учешће око 1.700 југословенских добровољаца (махом комуниста) у Шпанском грађанском рату на страни републиканаца, пресудно је утицало на југословенски режим да преиспита прокламовану неутралност и да се све више ставља на страну побуњеника предвођених генералом Франком.
- Постојала је повезаност између спољнополитичког опредељења Краљевине Југославије и односа југословенских власти према комунистима у земљи.
- Успостављање дипломатских односа између Краљевине Југославије и СССР-а утицало је на попуштање репресије према комунистима у земљи и створило простор за њихов отворенији наступ.
- Антикомунизам је био веома распрострањен у већини политичких странка, иако су поједине, упркос антикомунистичком опредељењу, у складу са својим политичким тежњама склапале привремене споразуме са КПЈ или преузимале делове њеног програма.
- Приватне и државне иницијативе на сузбијању комунизма биле су повезане, што се доказује чињеницом да су бројне незваничне активности деловале у складу са инструкцијама државних органа.
- Услед поларизације европског друштва 30-их година ХХ века на левицу и десницу, долазило је до снажења, односно слабљења антикомунистичких расположења политичких странака у Краљевини Југославији.
- Верске заједнице играле су значајну улогу у антикомунистичкој пропаганди, неретко у сарадњи са државним институцијама.
- Иако је Римокатоличка црква била веома активна у борби против атеизма, комунизма и масонерије, поготово у Дравској бановини, са државним органима најтешње је сарађивала Српска православна црква.
- Антикомунизам није био униформна идеологија. У оквиру антикомунистичког дискурса могу се идентификовати „либерални“, „конзервативни“ и „фашистички антикомунизам“, а поставља се и питање постојања „религијског“ антикомунизма,

који би обухватао критику комунизма из окриља верских заједница, као и специфичног антикомунизма социјалиста.

- Успон нацистичке Немачке и бескрупулозан обрачун њеног режима са Комунистичком партијом Немачке дубоко је импресионирао и утицао на поједине критичаре комунизма у Краљевини Југославији, који су у својим јавним наступима све више прихватили нацистичку пропаганду матрицу, у првом реду „јеврејску природу комунизма“.

- Контакти остварени између 1934. и 1941. године у циљу антикомунистичке сарадње полицијских органа Краљевине Југославије и безбедносних институција нацистичке Немачке, као и између политичких представника и појединаца, представљају важан основ доцније колаборације многих личности и политичких организација са немачким окупационим властима.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Структуру докторске дисертације *Антикомунизам* чини неколико целина.

У *Предговору* (стр. 1–20) су истакнути предмет истраживања и методолошки приступ, уз критички осврт на коришћене изворе и постојећу литературу, релевантну за тему дисертације. Такође, дефинисани су основни појмови, попут појма „антикомунизма“ и његових подврста („фашистички“, „конзервативни“, „либерални“...), уз опис и кратко образложење садржаја докторске дисертације.

Увод (стр. 21–110) садржи најпре сажет приказ развоја социјалистичких идеја у Краљевини Србији и југословенским покрајинама Аустроуграске у периоду до краја Првог светског рата, а потом анализу односа власти Краљевине СХС/Југославије према комунистичкој идеологији и и(легалној) КПЈ, њеним присталицама и симпатизерима, од формирања Краљевине СХС до 1934. године. Пажња је усмерена и на полицијске истраге против комуниста, судске процесе, донете пресуде и услове у којима су осуђени комунисти издржавали досуђене казне. Уз то, приказана је пропагандна делатност владајућих режима против КПЈ, као и улога коју су антикомунистичка расположења имала у југословенској спољној политици током 20-их и у првој половини 30-их година, особито када је реч о ставу према Совјетској Русији.

У првом поглављу, „Режимске странке у борби против комунизма“ (стр. 111–224), анализиран је односа различитих политичких партија, с акцентом на обрачун личног режима краља Александра са комунистима, антикомунистичко наслеђе Југословенске националне странке (1932–1935), антикомунистичке ставове и праксу Југословенске радикалне заједнице (1935–1941) и противуречности антикомунизма владајућег режима (1939–1941).

Друго поглавље, „Међународна антикомунистичка сарадња“ (стр. 225–330), посвећено је међународној димензији борбе против комунизма, те је у њему преваходно говорено о везама које је Југословенски антимарксистички комитет остварио са водећим антикомунистичким организацијама у свету, посебно са Међународном антикомунистичком антантом, чије је седиште било у Женеви, и Антикоминтера удружењем из Берлина. Уз то, приказане су етапе у његовом раду, прокламовани циљеви и резултати деловања.

Треће поглавље, „Природа антикомунизма у Југославији“ (стр. 331–392), садржи тумачење домета државне политике против комунизма, деловања десничарских политичких организација и испољеног антикомунизма у верским заједницама. Осим тога, говорено је о антикомунистичкој мобилизацији током Шпанског грађанског рата и врстама антикомунизма у југословенској држави.

У Закључку докторске дисертације (стр. 393–401) колега Ломпар је настојао да пружи осврт на резултате до којих је дошао истраживањем теме антикомунизма у Краљевини Југославији од 1934. до 1941. године и понуди нова тумачења, стварајући тиме основ за будућа проучавања.

У Списку извора и литературе (стр. 402–432) дат је детаљан попис различитих историјских извора и литературе, коришћених у изради докторске дисертације.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

С обзиром на то да, за разлику од антифашизма, антикомунизам није привлачио велику пажњу истраживача, историографска литература посвећена његовом разумевању релативно је оскудна. Између осталог, видљиво је одсуство аргументованијег дефинисања појма антикомунизам, који се у литератури, у зависности од идеолошких полазишта аутора, образлаже на различите начине. Како је антикомунизам током XX века привлачио пажњу првенствено марксистичких историчара, најраније дефиниције су га одређивале као „све оно што је у интересу одржања целокупног старог стања ствари“, али су оне убрзо одбачене због недовољне прецизности и аналитичке неупотребљивости. Временом, будући да се Међународни раднички покрет цепао и делио, почеле су да се појављују различите (најчешће супротстављене) марксистичке интерпетације. У СФРЈ је, имајући у виду период после идеолошког разлаза из 1948. године, доминирала теза да свака критика комунизма није нужно антикомунизам, већ да постоје оправдани разлози за, на пример, критиковање стања у Совјетском Савезу и његовим савезницима. Након пада комунизма, у дискусијама о антикомунизму, мање оптерећеним идеологијом и међусобним оптужбама, није више доминирала расправа о „савременом“ односно хладноратовском антикомунизму, већ се тежиште почело померати ка „изворишту“

антикомунизма и међуратном периоду. Указивано је на то да разумевање антикомунизма, као и антифашизма уосталом, не може представљати поједностављено одбацивање појаве која се критикује нити се инструментализовати у циљу афирмације било какве диктатуре. Та новија историографија о антикомунизму све је истицала колико је успон комунизма допринео интернационализацији деснице и какву су улогу у овом процесу имали појединци и недржавни чиниоци. Овај нови приступ у проучавању антикомунизма инсистирао је и на диференцијацији различитих струја у њему, наглашавајући да није био „униформан“.

Усвајајући управо овакав историографски приступ, колега Ломпар је настојао да укаже на његову комплексност и интернационалност антикомунизма у међуратној Југославији. Његова докторска дисертација донела је анализу различитих узрока, а отуд и различитих појавних облика антикомунизма у југословенској краљевини, са свим специфичностима времена од погибије краља Александра до уласка државе у рат, показујући колико су на његово постојање утицале промењене политичке прилике у Европи, првенствено намера Немачке да и у том погледу мобилише и контролише своје међународне партнере. С ослоном на већ постојећу литературу, уз критику, али и уважавање њених резултата, ова докторска дисертација обогаћује научна знања о антикомунистичким ставовима и деловању више режимских, владајућих странака, потом политичких група које су као екстремно десничарске биле активне из опозиције и, најзад, верских заједница и њихових представника. Потребу за новим тумачењима разноликости антикомунизма у Краљевини Југославији стварали су и све чешћи ревизионистички и ненаучни погледи на идеје и делатност појединих личности, проглашаваним за носиоце борбе против комунизма, којима се, без увида у историјске изворе, омогућава својеврсна друштвена и национална рехабилитација. Унутар таквих тенденција присутан је и став да је сваки облик антикомунизма, с обзиром на његове последице у националној историји, не само допуштен него и пожељан. На тај начин, резултате истраживања колеге Ломпара можемо сматрати вишеструко значајним.

6. Закључак

Упознававши се са завршеним текстом докторске дисертације *Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941* колеге **Растка Ломпара**, Комисија је закључила да њен садржај одговара одобреној пријави, те да су анализирана сва питања претходно утврђена као истраживачки проблем. Комисија такође закључује да ова докторска дисертација по свом истраживачком домету и сазнањима стеченим о једној важној историјској теми представља оригинално и

самостално научно дело, те да су се стекли сви потребни услови за њену јавну одбрану, на којој ће бити изречена појединачна мишљења и сугестије. Имајући све наведено у виду, предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да прихвати овај позитиван реферат и сагласи се с одржавањем јавне одбране.

С поштовањем,

Београд, 6. октобар 2023.

Комисија:

Др Александар Животић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд
(председник Комисије)

Др Срђан Мићић, доцент
Филозофски факултет, Београд

Др Ивана Добривојевић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

Ментор:

Др Мира Радојевић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд